

Sud-Estul european și istoria contemporană

Conceptul istoriografic de „Sud-Est european” și interesul pentru studiile sud-est europene s-au cristalizat în jurul viziunii unei arii de civilizație distincte și unitare. Studiul istoric al Sud-Estului european sau al Peninsulei Balcanice (nu vom aduce în discuție acum raportul dintre cele două denumiri) a fost conceput ca un studiu sintetic, cu vocație transnațională și transregională, menit să scoată în evidență bazele unității acestei zone și manifestările acestei unități. S-a scris despre „cet organisme balkanique dont les membres montrent visiblement des traces d'une vie unique (qui) a déjà son histoire millénaire” (1), autorii acestei comparații organiciste, istoricii iugoslavi M. Budimir și P. Skok, avansând chiar ideea unei legi, dintotdeauna active, a constituirii și dezagregării unității balcanice.

Imaginii unei Peninsule Balcanice divizate de frontiere naționale recent tratate și excesiv de etanșe, Victor Papacostea îi opunea, într-un remarcabil articol programatic din 1943, viziunea panoramică a reperelor unității balcanice de-a lungul timpului (2). „On ne saurait étudier séparément la vie d'un peuple balkanique” scria el. „Elle se présente aux investigateurs, dans tous les domaines, comme un ensemble de cercles qui s'entrecoupent mais qui ont des arcs communs. La vie de ces peuples, indivisible au cours des siècles, doit être étudiée, aujourd'hui encore, selon une méthode commune.”

Trei decenii mai târziu, într-o perioadă de relansare a studiilor sud-est europene, bizantinologul Denis Zakythinos definea aceste studii de o manieră totodată ambițioasă și restrictivă: „Seuls les faits et phénomènes qui, rompant les limites régionales, étatiques ou nationales, se prolongent sur une superficie supranationale et interbalkanique, méritent d'être proposés à notre attention”. Faptele istorice „n'auront droit de cité dans le domaine du Sud-Est européen que lorsque, rompant les cloisons des Etats, des groupes sociaux, des nations, s'implantent d'une façon plus ou moins durable dans la quasi-totalité de notre communauté” (3).

Acestei maniere tranșante de a stabili caracterul specific al studiilor sud-est europene, profesorul Mihai Berza îi aducea, într-o conferință din 1974, corectările necesare, subliniind interdependența dintre nivelul studiilor de istorie națională și cel al cercetărilor transnaționale în această parte a Europei (4).

Unitatea acestui spațiu, așa cum a fost ea gândită și căutată în tradițiile studiilor sud-est europene, precede sau transcende realitatea târzie și dizolvantă a statelor și culturilor naționale.

Bazele acestei unități și manifestările ei sunt localizate, esențialmente, în perioadele sau în persistențele premoderne din istoria Sud-Estului european.

Iată de ce problema factorilor de unitate și solidaritate care, acționând în această zonă, fac posibilă studierea unor fenomene istorice la scara Sud-Estului european trebuie cu totul regândită atunci când ne situăm pe terenul istoriei contemporane. Peninsula Balcanică se înfățișează, în secolul XX, așa cum o descria recent Paschalis Kitromilides: „...The geographical area of the Balkans is deeply and irrevocably divided by national frontiers, cultural traditions are deeply coloured by the national definitions associated with individual states, local societies harnessed by the nation-states have followed divergent patterns of change that have produced the current disparate picture in social structures and levels of economic development. Even the one major element of commonality which the peoples of Southeastern Europe still share, the Orthodox religious tradition, has been deeply affected and reshaped by the consequences of the national divisions of the nineteenth century. The major consequence of this far-ranging internal division of the Balkans, although of recent historical vintage, can be felt especially in the deepening of psychological differences between the peoples and national groups which formerly partook of a common culture.“ (5)

Cel puțin trei obstacole fac dificilă definirea conținutului și specificității unei istorii a ansamblului sud-est european în secolul XX. Primul reiese din studiul lui P. Kitromilides și constă în dispariția sau reducerea importanței vechilor factori de unitate precum și a relațiilor interbalcanice tradiționale într-o epocă dominată de rolul statelor și culturilor naționale. Cele mai importante relații au devenit cele politico-militare, de la stat la stat, adică un gen de relații fără mare rol în viața *societăților* din această parte a continentului. În aceste condiții, valoarea explicativă a conceptului de „Sud-Est european“ nu pare a fi, pentru istoria secolului nostru, la fel de evidentă ca în cazul studierii altor epoci.

În al doilea rând, conținutul și obiectivele unei istorii a Sud-Estului în secolul XX nu au fost nici pe departe precizate, deoarece o adevărată dezbateră pe această temă a fost, în deceniile postbelice, imposibilă. Nu există, în această privință, continuitatea și consistența reflecției istoriografice cu care ne întâlnim atunci când abordăm teme tradiționale ale studiilor sud-est europene precum cel ale romanității balcanice, originii comune a instituțiilor politice sau cea a turcocrăției.

În sfârșit, istoria contemporană a fostelor țări comuniste din Sud-Estul european este, după 1989, un domeniu de cercetare aflat în plină (re)constituire. Această tendință face parte dintr-un fenomen mai vast de recompunere și îmbogățire a memoriei naționale în aceste țări și se desfășoară, inevitabil, în jurul unor probleme interne de istorie politică și culturală care au fost ocultate sau ignorate până în 1989 și care alimentează adesea dezbaterile asupra actualității. Aceste împrejurări, combinate cu cele ale războiului din fosta Iugoslavie și cu presiunile politice și ideologice ale Occidentului, pot împinge într-un plan secund conștiința apartenenței la un spațiu istoric comun sau pot face ca această conștiință să fie mai degrabă una amară, defensivă și resentimentară.

Credem, însă, că tocmai înnoirea studiilor de istorie contemporană în fostele țări comuniste din Sud-Est este punctul de plecare obligatoriu pentru a regândi

această regiune ca pe un cadru necesar înțelegerii istoriei fiecărei societăți balcanice de-a lungul acestui secol:

Pentru aceasta trebuie ca istoria contemporană a Sud-Estului european să devină o *istorie a societăților* din această zonă, făcând mult mai mult loc *istoriei sociale* ca mod de înțelegere și descriere a funcționării acestor societăți. Numai în acest fel va fi posibilă *reactivarea și redefinirea comparatismului sud-est european* pe terenul istoriei contemporane.

Încă de la începutul studiilor balcanice, metoda comparatistă a fost considerată principala cale pe care pot fi puși în evidență factorii de unitate istorică din cuprinsul Peninsulei. Bilanțului demersurilor teoretice și al cercetărilor practice întreprinse sub semnul comparatismului va trebui făcut pentru a înțelege care a fost ponderea acestei metode în cadrul studiilor sud-est europene și ce echilibru s-a stabilit între istoria comparată propriu-zisă și istoria relațiilor interbalcanice (politice, culturale, religioase etc).

Întrebuințarea metodei comparative în studierea istoriei contemporane a Sud-Estului european se justifică, însă, într-un mod diferit. Ea trebuie să răspundă, înainte de orice, nevoii de a înțelege structurile, funcționarea și caracterele specifice ale unor societăți modelate de cadrul național.

Comparatismul compensează, în științele umane, absența procedurilor experimentale și permite, în cazul studiilor de istorie contemporană sud-est europeană, testarea unor ipoteze sau explicații formulate în urma analizării unor realități sociale la scară națională sau chiar infranațională.

În acest fel, comparatismul sud-est european reprezintă o cale de ieșire din orizontul cunoașterii și înțelegerii provinciale, etnocentrice, a istoriei contemporane a fiecărei țări balcanice. Mai mult decât atât, compararea, nu doar ocazională, a realităților sociale, politice și economice din două sau mai multe țări balcanice poate deveni, alături de interdisciplinaritate, principala cale de înnoire a problematicii și a direcțiilor de cercetare în fiecare din istoriografiile naționale din această zonă. Cercetările de istorie contemporană românească ar găsi, astfel, un mijloc de a depăși limitele de ordin tematic și metodologic între care evoluează chiar și după 1989.

Funcțiile comparatismului interbalcanic nu pot fi însă limitate doar la dezvoltarea studiilor de istorie națională chiar dacă un cadru precum cel național oferă metodei comparate un reper eficace și chiar obligatoriu. Un comparatism interbalcanic întors exclusiv către problematica unei istorii naționale riscă să privilegieze studiul contrastelor și particularismelor naționale în detrimentul căutării unei problematici transnaționale care să fie specifice istoriei Sud-Estului în secolul XX. Numai prin constituirea unei astfel de problematici se va putea contura un domeniu autonom al istoriei contemporane comparate a acestei regiuni a continentului nostru. De altfel, comparatismul istoriografic are o capacitate specifică de a defini probleme, deci de a inova. În măsura în care istoria contemporană a spațiului sud-est european nu mai este, înainte de toate, istoria unei unități de civilizație și a circulației, în interiorul acestui areal, a oamenilor, modelelor politico-instituționale și valorilor culturale, ea nu poate fi decât o istorie comparată. O istorie socială și o is-

torie politico-instituțională comparate, capabile să dea un conținut mult mai concret și bogat unor probleme tratate încă de o manieră generală, precum cea a modernizării societăților sud-est europene sau cea a comunismului balcanic.

Note

1. Budimir, M. et Skok, P. – **But et signification des Études balkaniques**, in „*Revue internationale des études balkaniques*“, I, Beograd, 1934, p. 3.
2. Papacostea, Victor – **La Péninsule Balkanique et le problème des études comparées** în *Balcania* VI, Bucarest, 1943, p. X.
3. Zakythinos, Denis – **Etat actuel des études du Sud-Est Européen** in *Bulletin de l'AIÉSEE*, VIII, 1-2, 1970, p. 43.
4. Berza, Mihai – **Les études du sud-est européen, leur rôle et leur place dans l'ensemble des sciences humaines** in *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, XIII, 1, 1975, p. 2.
5. Kitromilides, Paschalis – **Modernization as an Ideological Dilemma in South-eastern Europe: from National Revival to Liberal Reconstruction** in *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XXX, 3-4, 1992, p. 183-184.